

HÖGSKOLAN
DALARNA

Examensarbete 1 för lärarexamen årskurs 4 - 6

Grundnivå 2

Hur ser idealen om källkritik ut i skolans värld?

Vilka hot från Internet och sociala medier finns mot skolans ideal som ska fostra granskande medborgare i ett demokratiskt samhälle?

Författare: Ingmari Nilsson
Handledare: Urban Claesson
Examinator: Maria Olson
Ämne/huvudområde: Pedagogiskt arbete/SO
Kurskod: PG 2051
Poäng: 15
Examinationsdatum: 2017-02-06

HÖGSKOLAN
DALARNA

Vid Högskolan Dalarna finns möjlighet att publicera examensarbetet i fulltext i DiVA. Publiceringen sker open access, vilket innebär att arbetet blir fritt tillgängligt att läsa och ladda ned på nätet. Därmed ökar spridningen och synligheten av examensarbetet.

Open access är på väg att bli norm för att sprida vetenskaplig information på nätet. Högskolan Dalarna rekommenderar såväl forskare som studenter att publicera sina arbeten open access.

Jag/vi medger publicering i fulltext (fritt tillgänglig på nätet, open access):

Ja

Nej

Högskolan Dalarna – SE-791 88 Falun – Tel 023-77 80 00

Abstract:

I denna litteraturstudie undersöks det vad styrdokumentet säger om källkritik och kritiskt granskande och hur det ska läras ut. Studien har svarat på vilken kritik det finns mot läroplanens intentioner och hur utfallet blivit. Studien tar upp forskning om den praxis som råder när elever i åldrarna årskurs 4 – 6 använder Internet och sociala medier. Läroplanen, kommentarmaterial, analyser av gällande läroplan samt artiklar har belyst en viss frånvaro av kunskap och tillämpning av begreppet källkritik i en skolkontext. Studiens slutsats blir att begreppen källkritik och kritiskt granskande helt borde genomsyra läroplanen och gå tvärsigenom alla ämnen.

Nyckelord:

Skolans styrdokument, Internet, kritiskt tänkande, källkritik, skolan och sociala medier

Eng: criticism, Internet, school and social media, information literacy, civics and democracy, source criticism

Innehåll

1	Inledning.....	6
2	Bakgrund.....	7
2.1	Vad säger styrdokumenterna om källkritik?.....	8
2.2	Vad säger styrdokumenterna om hur begreppen källkritik och kritisk granskning ska läras ut i ämnet samhällskunskap?.....	8
2.2.1	Kommentarmaterialet till samhällskunskap.....	9
2.3	Vad är källkritik?.....	10
2.4	Källkritik på Internet i en skolkontext?.....	12
2.5	Vilka källkritiska färdigheter krävs i en skolkontext gällande informationssökning?.....	12
2.6	Källkritik grunden för demokrati?.....	13
2.7	Problemformulering.....	14
3	Syfte och frågeställningar.....	15
4	Metod.....	15
4.1	Systematisk litteraturstudie.....	15
4.2	Forskningsetiska överväganden och reliabilitet.....	16
4.3	Urval av sökningar.....	17
4.3.1	Databaser.....	17
4.4	Tabeller visande utvald litteratur.....	19
4.4.1	Tabell utvald litteratur – ”källkritik and och Internet”.....	19
4.4.2	Tabell utvald litteratur – ”skolan och sociala medier”.....	20
4.4.3	Tabell utvald litteratur – ”Olof Sundin”.....	20
4.4.4	Tabell utvald litteratur – ”critical source searching middle school”.....	21
4.5	Artikelsammanfattning ur kriteriehänsyn.....	21
4.5.1	Artiklar kopplade mot bakgrund.....	22
4.5.2	Artiklar kopplade mot den första frågeställningen.....	23
4.5.3	Artiklar kopplade mot den andra frågeställningen:.....	23
4.6	Metoddiskussion.....	26
5	Resultat.....	26
5.1	Vilken kritik finns det från forskning mot de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritisk kunna värdera källor?.....	26
5.1.1	Osynliga sökningar – forskningskritik av erhållna källkritiska förmågor.....	26
5.1.2	Diskussion.....	27
5.2	Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?... ..	28

5.2.1	Att lita på informationssökningar	28
5.2.2	Gränslös kommunikation.....	28
5.2.3	Tryckta källor eller Internet	29
5.2.4	Naiv kritisk granskning.....	29
5.2.5	Diskussion	30
5.3	Slutsats.....	31
6	Förslag till vidare forskning.....	32
7	Källförteckning	32
7.1	Källor:.....	32
7.2	Elektroniska källor:.....	32
8	Exempel på frågor	33

1 Inledning

Ett nytt fenomen med unga och vuxna som nästan dygnet runt är uppkopplade mot Internet¹ har framträtt allt tydligare de senaste åren. Var och varannan i åldrarna 8–88 år sitter med en telefon eller surfplatta och är ständigt uppdaterade om vad som händer på nätet gällande både nyheter och sociala kontakters aktiviteter. Många gånger kan det se ut som om det är viktigare att kommentera, gilla och dela vad som händer på nätet än att ha en konversation eller diskussion med sin bordsgranne, date eller klasskamrat. Att vara uppkopplad mot nätet och ta emot och gilla andras inlägg och kommentarer verkar ha blivit en del av ens personlighet. Det är viktigt att bli sedd i de sociala sammanhangen på Internet och det är viktigt att uttrycka sina åsikter och vara delaktig.

På min VFU²-skola pågår ständiga diskussioner med eleverna om vad det innebär att agera på olika sociala nätverk, såsom Facebook³, Twitter⁴, Instagram⁵ m.fl. Vilka konsekvenser en förflugen kommentar, ett gilla eller en delning på Facebook får är något som inte eleverna har full kontroll över. Eleverna använder inte den kunskap som skolan lär ut att kritiskt granska den information de ser/hör och för vidare utan de klickar i sin telefon eller på sin surfplatta för att gilla eller dela informationen de nyss såg/hörde. Trovärdigheten för den fakta som ligger bakom påståendena som förs vidare eller gillas verkar inte vara tillräckligt intressant för att bli granskade på samma sätt som eleverna lärt sig att hantera information i en skolkontext. Min VFU-skola har som regel att inte tillåta egna mobiltelefoner under lektionstid men trots det följer både diskussioner och konflikter som uppstått utanför skoltid med in i klassrummet. Skolans personal får ofta reda ut situationer som uppstått och försöka sätta in dessa i sitt sammanhang, ställa de frågor som behövs för att få reda på fakta och händelseordning och sedan förklara vilka konsekvenser det kan få för de inblandade. Samtal om vad elevernas kommentarer, både på nätet och i verkligheten kan ge för effekter för dem själva och andras framtid förekommer ofta.

I Lgr11⁶ (Skolverket 2016a) står det att ett av skolans uppdrag att ge eleverna förmågan att ”kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ” (2016a s. 9). Att granska fakta kan brytas ner till att appliceras på alla enskilda skolämnen i alla olika sammanhang men i Lgr11 står det även att skolans uppgift är att ge eleverna förmågan att utveckla och förstå betydelsen av att granska fakta. Eleverna behöver ha tillgodogjort sig förmågan så att de förstår vad det innebär att inte granska fakta och vilka konsekvenser det kan få i olika sociala sammanhang. Skolan ska ge eleverna förutsättningar att förstå hur det svenska samhället fungerar och ha kunskaper om att olika intressen och åsikter i samhället kan uppstå som på

¹ Internet / nätet. Vast computer network linking smaller computer networks worldwide (usually preceded by the). The Internet includes commercial, educational, governmental, and other networks, all of which use the same set of communications protocols. (<http://www.dictionary.com/>).

² VFU – verksamhetsförlagd utbildning inom lärarutbildningen.

³ Facebook – Facebook, FB, är ett socialt medium eller en social nätverkstjänst som grundades i februari 2004. I mars 2013 hade Facebook mer än 1,1 miljard aktiva användare. (www.facebook.com)

⁴ Twitter - en social nätverkstjänst och mikroblogg där man skriver meddelanden, så kallade tweets, meddelanden som ej får överstiga 140 tecken. Dessa tweets visas öppet på användarens profilsida. (www.twitter.com)

⁵ Instagram – ett sätt att dela sitt dagliga liv genom att skicka bilder till andra. (www.instagram.com)

⁶ Lgr11 – Läroplan för grundskolan, förskoleklass och fritidshemmet 2011, som härnäst förkortas till Lgr11 eller läroplan. Reviderad 2016.

olika sätt kan påverka samhällsutvecklingen (2016a s. 9). Långström och Virta (2011) beskriver att både samhällskunskapsundervisning och den generella fostran som ges i skolan är en ”processor där en individ integreras in i samhället därför att själva ämnesinnehållet handlar om samhället och dess institutioner, processer och grundvärderingar” (2011 s. 99). Lgr 11 (2016a) betonar att ämnet samhällskunskap ska vara en grund i elevernas socialisation⁷ till samhället:

Undervisningen ska ge eleverna verktyg att hantera information i vardagsliv och studier och kunskaper om hur man söker och värderar information från olika källor. Genom undervisningen ska eleverna också ges förutsättningar att utveckla kunskaper om hur man kritiskt granskar samhällsfrågor och samhällsstrukturer. Eleverna ska vidare ges möjlighet att utveckla kunskaper om samhällsvetenskapliga begrepp och modeller.

Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar förtroendet med de mänskliga rättigheterna och med demokratiska processer och arbetssätt. Den ska också bidra till att eleverna tillägnar sig kunskaper om, och förmågan att reflektera över, värden och principer som utmärker ett demokratiskt samhälle. (2016a s. 215)

Dagligen och stundligen påverkas vi av information som vi måste värdera, granska och verifiera⁸. Gör vi inte detta finns möjligheten att vi bär med oss felaktiga uppfattningar om bilder, texter och minnen som korrekta referenser. Långström och Virta (2011) skriver att det kritiska tänkandet ofta nämns som ett av målen för samhällskunskapsundervisningen – ”det kopplas ihop med källkritik, mediekritik och kritisk granskning” (2011 s. 108). Regeringen har slagit fast i Lgr11 att:

Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling. Skolans mål är att varje elev kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter. (Skolverket 2016a s. 12).

2 Bakgrund

I kapitlet kommer jag att redovisa vad skolans styrdokument, Lgr11 för årskurs 4 – 6, i allmänhet skriver om begreppen källkritik och kritiskt granskande och i So-ämnet samhällskunskap i synnerhet, samt hur Lgr11 och kommentarmaterial i ämnet från Skolverket beskriver hur begreppen ska uppfattas och läras ut samt praktiseras för att uppnå syftet i samhällskunskapsämnet i Lgr11 (Skolverket 2016a s. 215). Jag kommer också att ge en definition av begreppen, dels i en traditionell bemärkelse och dels ur ett nytt perspektiv, såsom Iis⁹ - Internetstiftelsen i Sverige (2016), beskriver dem med avseende för Internet. Sist redovisar jag på vilket sätt forskning menar att begreppen används praktiskt på Internet och i sociala medier vilket slutligen kommer att leda

⁷ Socialisation – ett begrepp som handlar om processen där en individ blir medlem i samhället och i kulturen, och skaffar sig kunskaper, normer och värderingar med vilka man kan leva som medlem i samhället (Långström & Virta 2011 s. 99).

⁸ Verifiera - bestyrka riktigheten av ett påstående, uppgift, dokument e.d. Jfr bekräfta, intyga. (www.saob.se/so/visa.php?id=1985614833)

⁹ Iis – Internetstiftelsen i Sverige. (www.iis.se)

fram till en problemformulering som beskriver problemet och vilken litteratur som kan besvara mina frågor.

2.1 Vad säger styrdokumentet om källkritik?

En av de egenskaper som skrivs fram i Lgr 11 (Skolverket 2016a) är förmågan där elever ska ”kritiskt granska fakta och förhållanden och inse konsekvenserna av olika alternativ” (2016a s. 9). I främst de samhällsorienterade och naturorienterade ämnena är ett syfte med undervisningen att eleverna ska kunna använda kritisk granskning av andras argument, olika informationskällor och sina egna forskningsresultat i ämnet. Eleverna ska förstå att påståenden och argument inom No-ämnena ska kunna prövas och återupprepas och värderas med ”naturvetenskapliga arbetsmetoder” (2016a s. 156, 166 och 177). Inom ämnet historia, inom So-ämnenas ram, ska elevernas förmåga vara att ”kritiskt granska, tolka och värdera källor som grund för att skapa historisk kunskap” (2016a s. 196). Och inom ämnet samhällskunskap är ett av syftena att eleverna kritiskt ska granska samhällsfrågor och samhällsstrukturer (2016a s. 215). Ett grundläggande syfte, som finns med i det övergripande kapitlet ”Skolans värdegrund och uppdrag” (2016a s. 7), är att uppfostra skolans elever med kunskap, öppna diskussioner och aktiva insatser till ansvarstagande samhällsdeltagande individer med egna åsikter och med respekt för demokratiska värderingar samt alla individers lika värde i vårt mångkulturella samhälle. Styrdokumentet Lgr11, som förnyades år 2011 med en ny läroplan för skola, förskola och fritidshem, är det dokument där Sveriges regering, via Skolverket, fastställt vilka mål som ska uppnås i skolan (Skolverket 2016a Inledning). Ett av målen för elevernas kunskaper är att de ska kunna ”använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt kunna formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden” (2016a s. 13). I skolans uppdrag uttrycks det som en förmåga eleverna ska utveckla och förstå.

Skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället. Skolan ska förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram alla i samhället behöver. Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. (2016a s. 9)

I alla samhällsorienterade och naturorienterade ämnen, samt ämnet svenska, nämns begreppen kritiskt tänkande / kritiskt granska eller källkritik flera gånger både i syftet med undervisningen och i det centrala innehåll som eleverna ska ha undervisats i efter varje genomgått stadium i skolan.

2.2 Vad säger styrdokumentet om hur begreppen källkritik och kritisk granskning ska läras ut i ämnet samhällskunskap?

I syftet för undervisningen i ämnet samhällskunskap (Skolverket 2016a) står det att:

Undervisningen ska ge eleverna verktyg att hantera information i vardagsliv och studier och kunskaper om hur man söker och värderar information från olika källor. Genom undervisningen ska eleverna också ges förutsättningar att utveckla kunskaper om hur man kritiskt granskar samhällsfrågor och

samhällsstrukturer. Eleverna ska vidare ges möjlighet att utveckla kunskaper om samhällsvetenskapliga begrepp och modeller. (2016a s. 215)

De förmågor som eleverna ska utveckla i ämnet är att:

- reflektera över hur individer och samhällen formas, förändras och samverkar,
- analysera och kritiskt granska lokala, nationella och globala samhällsfrågor ur olika perspektiv,
- analysera samhällsstrukturer med hjälp av samhällsvetenskapliga begrepp och modeller,
- uttrycka och värdera olika ståndpunkter i till exempel aktuella samhällsfrågor och argumentera utifrån fakta, värderingar och olika perspektiv,
- söka information om samhället från medier, Internet och andra källor och värdera deras relevans och trovärdighet,
- reflektera över mänskliga rättigheter samt demokratiska värden, principer, arbetssätt och beslutsprocesser. (2016a s. 215 - 216)

Vidare i det centrala innehållet för ämnet uttrycks vad eleverna ska utveckla i sin förmåga inom subgruppen där media av olika slag och deras påverkan på samhället ska granskas.

2.2.1 Kommentarmaterialet till samhällskunskap

Till varje kursplan i Lgr11 finns ett kommentarmaterial där Skolverket djupare och bredare utvecklar vad som ska uppnås för varje ämne i läroplanen.

Kommentarmaterialet till samhällskunskapsämnet (Skolverket 2011) som kom ut samma år som läroplanen poängterar att det inte går att definiera eller beskriva i en kursplan ”vilka medier som arbetet med samhällsfrågor ska utgå ifrån” (2011 s. 21) men att det oavsett ska bidra till att eleverna utvecklar en källkritisk kunskap. Samhällsfrågor är ofta ”föremål för diskussion och debatt, eftersom olika aktörer försöker påverka utvecklingen för att främja sina intressen” (2011 s. 21). I avsnittet källkritiskt förhållningssätt för årskurs 4 – 6 förklaras att

För att eleverna ska utveckla förmågan att förhålla sig källkritiskt krävs att de får tillägna sig olika metoder för detta. De grundläggande metoderna består i att ställa frågor om varifrån informationen kommer, vilket syfte en aktör kan ha med sin framställning och hur man skiljer värderingar från fakta. (2011 s. 24)

Att aktuella samhällsfrågor tas upp i undervisningen ger eleverna övning i att värdera och uttrycka ståndpunkter och argument som grundats på värderingar eller fakta (2011 s. 21). Eleverna i de lägre årskurserna ska undervisas i källhantering vilket ska ge dem ett kritiskt tänkande med frågeställningarna: ”Varifrån kommer informationen? Vem har sagt eller skrivit det? Vilket syfte kan en person ha med sin framställning?” (2011 s. 22). Det centrala innehållet för årskurs 4 – 6 ”*hur man urskiljer budskap, avsändare och syfte i olika medier med ett källkritiskt förhållningssätt*” (2011 s. 24) ska enligt kommentarmaterialet utvecklas med åren genom att eleverna ska lära sig olika metoder, men frågorna i metoden för årskurs 4 – 6 är desamma som de lägre årskurserna förses med i kommentarmaterialet.

De grundläggande metoderna består i att ställa frågor om varifrån informationen kommer, vilket syfte en aktör kan ha med sin framställning och hur man skiljer värderingar från fakta. (2011 s. 25)

Tanken är att då eleverna har lärt sig källkritik och kritisk granskning i de föregående åren då begreppen i årskurs 7 – 9 naturligt ska vara integrerade i annat arbete (2011 s.

25). När bedömning av elevens kunskap sedan ska göras inför betyg och omdömen ska ”förmågan att analysera och kritiskt granska samhällsfrågor och att uttrycka och värdera olika ståndpunkter” (2011 s. 34) vara ett mått på att få högre betygsnivå. Och inom avsnittet att ”*söka information om samhället från medier, Internet och andra källor och värdera deras relevans och trovärdighet*” (2011 s. 34) läggs det stor vikt vid att eleverna visar ett större djup för att uppnå målen, förmågan ska i det här stadiet vara färdigutvecklad och kunna betygsättas (2011 s. 34).

I avsnittet ”*Information och kommunikation*” (Skolverket 2016a) i Lgr11 för ämnet samhällskunskap årskurs 4 – 6 kan man läsa att informationssökning och kritisk granskning bedöms som grundläggande.

- Mediernas roll som informationsspridare, opinionsbildare, underhållare och granskare av samhällets maktstrukturer.
- Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.
- Möjligheter och risker förknippade med Internet och kommunikation via elektroniska medier. (2016a s. 218)

Och i Skolverkets kommentarsmateriel *Att bedöma källornas och informationens användbarhet* (Skolverket 2016b) finns kriterier för bedömning om elevers kunskaper om källor och hur information bör användas. Materialet försöker åskådliggöra hur man som pedagog kan lära eleverna ett självständigt och källkritiskt tänkande genom att ge konkreta exempel skrivna av elever med vidhängande text om varför de passar in i de olika kriterier (2016b s. 11 – 13). Exempelen som beskrivs i kommentarmaterialet bedöms enligt kriterierna fastställda i Lgr11 för respektive ämne som enkel, utvecklad och välutvecklad och genererar betyg E, C eller A. Materialet ska ge eleverna vägledning att förstå källkritik i ett praktiskt tillämpbart hänseende.

Genom att citera väl valda passager i källorna eller referera innehållet på ett rättvisande sätt kan konkretiseringar bidra till att underbygga elevens argument om källornas användbarhet. Konkretisering kan också innebära att eleverna identifierar vilket konkret innehåll som saknas i olika källor för att de ska vara relevanta i förhållande till frågeställningen (2016b s. 14).

Och med det kan den passage i Lgr11 (Skolverket 2016a) där det beskrivs varför begreppet källkritik ska läras ut få en konkret tillämpning:

Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. (2016a s. 9)

På det sättet har kommentarmaterialet (Skolverket 2016b) kunnat visa hur viktigt det är att det i alla ämnen göra källkritik och kritiskt granskande av information praktiskt tillämpbart för att eleverna ska kunna lära sig att värdera källor och resonera sig fram till ”vilka konsekvenser användandet av olika källor kan få” (Skolverket 2016b s. 8).

2.3 Vad är källkritik?

Författaren Torsten Thurén (2013) menar att det problem som behöver granskas först måste preciseras. Vad är det för slags problem, vilken fråga är det som behöver besvaras och därmed granskas? Vilka är källorna och vilken tillförlitlighet har de? Thurén beskriver begreppet källkritik som att man gör en tolkning av källorna men att

det samtidigt kräver fler egenskaper hos tolkaren såsom fantasi, intuition och logik (2013 s. 6). Han anser att de källkritiska principerna kan vara svåra att tillämpa i praktiken (2013 s. 8) och menar att de källkritiska principerna bara är ”ett sätt att systematisera ens tänkande. Bakgrundskunskap och fantasi är nödvändiga komplement” (2013 s. 239). De nästan banala, i sin självklarhet, källkritiska principernas kriterier säger Thurén är:

Äkthet. Källan ska vara det den utger sig för att vara.

Tidssamband. Ju längre tid som har gått mellan en händelse och källans berättelse om denna händelse, desto större skäl finns det att tvivla på källan.

Oberoende. Källan ska ”stå för sig själv”, inte vara exempelvis en avskrift eller ett referat av en annan källa. Vittnen ska inte ha varit utsatta för påverkan. En form av beroende är trädning – att en berättelse har gått i flera led, exempelvis när att rykte sprids från mun till mun.

Tendensfrihet. Man ska inte ha anledning att misstänka att källan ger en falsk bild av verkligheten på grund av någons personliga, ekonomiska, politiska eller andra intressen av att förvränga verklighetsbilden. (2013 s. 7 – 8)

Men dessa principer måste också delas upp i distinktioner. Är det en berättelse - en muntlig källa, eller en kvarleva eller lämningar av något så värderas de olika då en kvarleva eller lämning har större trovärdighet än en muntlig källa (2013 s. 8).

Samma principer för att granska en källa använder Kristina Alexanderson (2016). Hon skriver i Internetguiden #25, att källkritik som metod kan möjliggöra att man systematiskt kan granska en källa och bedöma dess trovärdighet. Alexanderson beskriver de tre distinktionerna inom den traditionella källkritiken av källor där information kan hämtas, som:

- Skriftliga källor med text i olika former (kvarleva – Thurén)
- Muntliga källor med textintervjuer och vittnesmål (berättelse – Thurén)
- Materiella källor, fysiska saker t ex en runsten (lämningar – Thurén)

Thurén (2013) menar att den information som en källa innehåller inte är bestående över tid utan mer bör betraktas som ett byggnadsmaterial för den sanning som finns för dagen (2013 s. 6) och han anser att det istället blir så att vi ofta får ”nöja oss med sannolikhet i stället för sanning” (2013 s. 239). Thurén skriver att ”källkritik inte är en metod som kan tillämpas mekaniskt och oflekterat” (2013 s. 108) därför att t ex ”[D]agens vidskepelse kan vara morgondagens vetenskap” (2013 s. 110). Det är därför viktigt att veta vilken tillförlitlighet källan har. ”Den som är expert inom ett område bör lämpligen tillmätas större tillförlitlighet än en amatör” (2013 s. 111) men experten kan också vara för specialiserad så att meriterna inte är adekvata för området så att tillförlitligheten ändå blir liten.

Därför menar både Thurén (2013) och Alexanderson (2016) att källkritik av information behöver breddas i hanteringen mot Internet och de medier som tillgängliga där, som ex vis Facebook och Youtube¹⁰. Alexanderson (2016) menar att

¹⁰ Youtube - YouTube lanserades i maj 2005. Här kan miljarder människor upptäcka, titta på och dela originalvideoklipp. YouTube är en del av Google.

”vi skiljer digitala källor från ”verkliga” eftersom de skapas under olika villkor och har skilda förutsättningar”. Thurén (2013) argumenterar för att källkritik av information på Internet måste värderas i vad som är allvar och vad som är nonsens, innan en analys görs (2013 s. 110). Tillförlitlighet till en källa beror på; källans kompetens, öppenhet gällande vilka källor och metoder som använts och i vilken situation den uppstått, t ex om det är en känd hemsida som absolut inte vill kritiseras är de noggrannare med fakta, måna om sitt rykte som media, organisation etc. (2013 s. 111). Som sammanfattning kan källkritik för nätet sägas vara att det:

handlar om att ha en kritisk och medveten inställning till all information som du tar del av i alla former och situationer både på nätet och på andra platser. Vid en källkritisk granskning på nätet har du många möjligheter att göra egna efterforskningar och dra egna slutsatser kring källors trovärdighet och sanningshalt. (Alexanderson 2016)

2.4 Källkritik på Internet i en skolkontext?

Francke, Sundin och Limberg (2011) menar att mobiltelefoner och datorer t ex, är de nya verktyg, där det enkelt finns direkt tillgång för att läsa, skriva, publicera och söka information vinner över förmågan att samtidigt kritiskt reflektera över vad som läses, skrivs etc. på Internet (2011 s. 2). De söker i sin studie efter om eleverna har strategier för att veta hur trovärdig en källa är och har hittat att eleverna i en skolkontext gärna stödjer sig på de ideal som skolan anger. Skolans ideal är normen och med hjälp av normen kan eleverna försöka ha kontroll över källans ursprung genom att t ex veta vem författaren är eller vilken organisation som ligger bakom en hemsida (2011 s. 12). Att hålla sig inom normen och ta reda på vem som var källans författare verkade vara en viktig uppgift i diskussionen om trovärdighet för eleverna och speciellt funderade de på om man kunde lita på de uppgifter som fanns i Wikipedia¹¹, där det inte syns vem som författat artikeln (2011 s. 4).

2.5 Vilka källkritiska färdigheter krävs i en skolkontext gällande informationssökning?

Enligt Lgr11 (Skolverket 2016a) ska eleverna kunna ”använda modern teknik som ett verktyg för kunskapssökande, kommunikation, skapande och lärande” (2016a s. 14). Sundin (2015) har i sin studie undersökt hur informationssökning och värdering av källor beskrivs och ska utföras och hur sammanflätad den praktiska tillämpningen av källkritik med informationsteknologin som sökmotorer t ex är (2015 s. 194). Sundin menar att utbildning i att söka information nu är lika viktigt som att få utbildning i media eller till och med att det inte längre är meningsfullt att separera sökmotorer, sociala medier eller andra uttrycksmedel på Internet från gammeldags media (2015 s.196). De färdigheter som bedöms som viktiga i Lgr11 menar Sundin är inte adekvata längre och i den svenska läroplanen finns inte datorkunskap som ämne med även om begreppen källkritik eller kritisk granskning betonas i några ämnen. I andra länder som t ex Norge klassas digital läs- och skrivkunskap som den femte kompetensen (2015 s. 200). Sundin menar att de förmågor rörande källkritik och kritisk granskning inom ämnet samhällskunskap som Lgr11 vill att eleverna ska utveckla förutsätter dels att eleverna har kunskapen att söka information och dels att de sökmotorer som de använder är neutrala i sin sökning. Källkritik som begrepp i Lgr11 tolkas på ett traditionellt sätt med att ta reda på budskap, avsändare och syfte och Sundin menar

¹¹ Wikipedia – den fria encyklopedin. Ett mångspråkigt webbaserat uppslagsverk med i huvudsak fritt och öppet innehåll som utvecklas av sina användare. (Källa: Wikipedia.se)

att de förändrade omständigheterna med nya medier inte kan tolkas på samma sätt (2015 s. 201).

Informationssökning finns inte med i det centrala innehållet för ämnet samhällskunskap men finns ändå med i de förmågor som krävs av elever efter årskurs 6 (2015 s.202). Sundin jämför i sin studie den information som finns på Internet, som ofta är både producerad, publicerad och tillgänglig på helt andra sätt, med skriven information, som funnits i vårt samhälle sedan 1500-talet (2015 s. 193).

I dagens samhälle, skriver Sundin, är det svårt att föra en diskussion utan att komma in på informationssökning eller andra aspekter på informationsläs- och skrivkunnighet. Sökmotorers algoritmer¹² och kopplingen till demokratiska värden är avgörande då sökmotorerna förändrar den traditionella trovärdigheten. Sundin menar att ju mer informationssökning förenklas och integreras med annan media desto mer behövs kritisk granskning och källkritik (2015 s. 207).

2.6 Källkritik grunden för demokrati?

Lgr11 (Skolverket 2016a) genomsyras av ledordet demokrati där hela dokumentet inleds med orden ”[S]kolväsendet vilar på demokratins grund” (2016a s. 7). Skolans mål är att varje elev har ”grundläggande demokratiska värderingar” (2016a s. 12) och de ska ha kunskaper om ”samhällets lagar och normer, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar i skolan och i samhället” (2016a s. 14).

I ämnet samhällskunskap för årskurs 4 – 6, det centrala innehållet, ska eleverna veta ”[V]ad demokrati är och hur demokratiska beslut fattas. Det lokala beslutsfattandet, till exempel i elevråd och föreningar. Hur individer och grupper kan påverka beslut” (2016 s. 218). I de högre årskurserna ska dessutom eleverna förstå vilka dilemman, både etiskt och demokratiskt, som hör ihop med rättigheter och skyldigheter i ett demokratiskt samhälle. Kommentarmaterialet i samhällskunskap (Skolverket 2011) menar att en grundförutsättning för att kunna vara med i debatten i samhället och kunna påverka skeendet är att eleverna har kunskaper om begrepp och strukturer i samhället, att veta hur samhället fungerar. Skolverket menar att eleverna ska förstå och kunna värdera politiska och andra ståndpunkter, analysera argumenten och se konsekvenserna av olika förslag (2011 s. 10 – 11). I de lägre årskurserna är begreppen demokratiförståelse (2011 s. 13) med praktiska övningar som t ex planering och genomförande av klassråd grunden till en demokratikunskap som för de ”demokratiska grundprinciper som en röst per person, respekt för andras åsikter, yttrandefrihet och majoritetsprincipen” (2011 s.19).

I kommentarmaterialet (2011) görs bedömningar av elevernas förmåga att ”reflektera över mänskliga rättigheter samt demokratiska värden, principer, arbetssätt och beslutsprocesser”. Skolverket menar att det finns en progression från de lägre klasserna upp i högstadiet i hur elevernas fokus gällande demokrati går från elevernas närmiljö till att blicka ut över hela världen men att det först i de högre årskurserna och för en högre betygsnivå krävs ”att eleven visar ett allt större djup i sin kritiska granskning av information och källor” (2011 s. 33).

¹² Algoritmer är instruktioner som när det gäller sökmotorer bestämmer vilka webbsidor som hittas och, inte minst, i vilken ordning dessa presenteras.

(https://lucris.lub.lu.se/ws/files/16772945/D3_1_gy_02A_02_sokkritik.pdf)

2.7 Problemformulering

Den första utmaningen mot skolans källkritiska ideal är att responsen som fås på Internet och i sociala medier är omedelbar. Skolverket kunde inte förutse att möjligheten att få information skulle förändras på det sättet som det gjort sedan läroplanen skrevs. Syftet att få en ungdom som ifrågasätter olika faktas tillförlitlighet i ett alltmer tillgängligt informationsflöde var stort 2011 men är ännu mer omfattande nu år 2016–2017 vilket ställer höga krav på lärarkårens uppdaterade kunskaper. Stora delar av lärarkåren är uppväxta med uppfattningen att t ex artiklar i tidningen förmedlar ett reportage neutralt, det som står i tidningen är någorlunda sant, förutom insändare då, som de äldre generationerna inte sätter samma tilltro till.

Samhällskunskapsämnet ska utveckla förmågor att kunna söka information och värdera den (Skolverket 2016a s. 208). Långström och Virta (2011) menar att det finns fem anledningar för att elever i den svenska skolan ska utveckla ett kritiskt tänkande till samhällets bästa:

- det kan vara nyttigt för individen själv, i arbete, utbildning, ekonomi och kultur
- en medlem av ett demokratiskt samhälle behöver förmåga att tänka kritiskt för att kunna delta fullt ut i samhällslivet, förstå samhällets komplexitet och utvärdera motstridig och bristfällig information, för att kunna göra bra beslut och dra riktiga slutsatser
- det oftast hjälper att vara realist
- det kan hjälpa till att lösa globala problem
- det är en mänsklig förmåga (2011 s. 109)

I kommentarmaterialen (2011 och 2016b) betonas källkritikens och det kritiska granskandets roll. Här beskrivs att kunskaperna ska öka genom de olika stadierna i skolan och att det på högstadiet ska vara en naturlig del i arbetsprocessen och att där ”kunskapen ska vara färdigutvecklad och kunna betygsättas (2011 s. 34).

Styrdokumentet samt kommentarmaterial i ämnet samhällskunskap sätter upp ett ideal om hur källkritik och kritisk granskning ska ingå i utbildningen från mellanstadiets årskurser 4 – 6 (Skolverket 2011; 2016b). Sundin (2015) menar att styrdokumentet förutsätter att eleverna har de förmågor som krävs för att hantera och värdera information som söks på Internet (2015 s. 200) och att de förmågor som bedöms som viktiga i Lgr11 där de tolkas på ett traditionellt sätt inte är adekvata längre då de nya medierna inte kan tolkas på samma sätt (2015 s. 201). Sundin pekar på att det i Lgr11 skrivs fram vissa ideala förhållanden om information, hur man söker och tillgodogör sig informationen. Hans studie visar på att förmågorna i att kritiskt granska inom ämnet samhällskunskap inte introduceras förrän på högstadiet i årskurserna 7 – 9 och att Lgr11 utgår från att eleverna redan från början har kunskaperna i att söka och värdera information. Sundin menar att ett stort utrymme i läroplanen finns för traditionell sökning som ett sätt att hitta information men mindre plats för hur information ska hittas på det oändliga utrymmet som är Internet. Han tycker att det i Lgr11 verkar finnas en osäkerhet i vad som syftas med informationssökning och att det finns en liknande osäkerhet om man ska ge eleverna färdigutvald information eller ge dem möjlighet att göra kritiska granskningar och utvärdera informationen själva (2015 s. 206).

Det är därför intressant att veta vad styrdokument inom skolan säger om undervisningen av källkritik och kritiskt tänkande samt vilken kritik det finns mot hur styrdokumentet preciserar vilka förmågor eleverna behöver för att kritiskt granska information samt ta reda på vilka hot det finns från de nya medierna, som Internet och sociala medier, mot det uppdrag som skolan har att fostra medborgare i ett demokratiskt samhälle. Litteraturstudien kan belysa de olika aspekter som finns i hur källkritik ska användas enligt skolans ideal för att fostra demokratiska medborgare. Frågan om hur det ska gå till och varför det inte alltid blir som det står i uppdraget är relevant med, att det sedan Lgr11 skrevs, har växt fram ett medium med en nästan oändlig tillgång till information, Internet, som eleverna källkritiskt ska förhålla sig till och forskningen kan användas till att jämföra de ideal som finns med de brister i användandet som upptäcks. Eriksson Barajas, Forsgren och Wengström (2013) säger att resultatet av en litteraturstudie är en vetenskaplig metod som bidrar med kunskap om tidigare utförd och publicerad forskning och ”[U]töver att effektivisera professionell praxis och upplysa beslutsfattare, kan resultaten av en systematisk litteraturstudie användas för att starta och definiera framtida forskningsprogram” (2013 s. 24).

3 Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka vad befintlig forskning säger om hur (styrdokumentet anger att) källkritik och kritiskt tänkande ska läras ut i undervisningen, vilken kritik det finns mot styrdokumentet i vilka förmågor elever ska ha erhållit för att söka information och kritisk värdera källor och vilka hot det finns från Internet och sociala medier i skolans uppdrag att fostra källkritiskt, granskande, ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle.

Följande frågeställningar ska besvaras för att uppnå syftet med litteraturstudien:

- Vilken kritik finns det från forskning mot de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritisk värdera källor?
- Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?
-

4 Metod

I det här kapitlet redovisas för hur den systematiska litteraturstudien genomförts. Den ska svara på studiens syfte och frågeställningar och redovisa tidigare relevant forskningslitteratur. Först definieras vad som kännetecknar en systematisk litteraturstudie där också forskningsetiska ställningstaganden beskrivs. Kapitlet avslutas med en metoddiskussion.

4.1 Systematisk litteraturstudie

Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström (2013) skriver att utgångspunkten i ett forskningsprojekt är formuleringen av ett problem. Problemformuleringen är grunden till varför studien ska göras och resultatet av studien förväntas öka den kunskap som finns inom forskningsområdet (2013 s. 44). Att arbeta systematiskt innebär att det

finns systematik ”i hur data inhämtas, organiseras och bearbetas” (2013 s. 43) och det vetenskapliga sättet att förhålla sig till forskningsobjektet kännetecknas av både ”objektivitet, systematik och kritiskt tänkande” (2013 s. 43). Författarna beskriver processen systematisk litteraturstudie steg för steg där en sammanställning av tidigare studiers empiriska¹³ data inom samma forskningsområde undersöks. Litteraturen är informationskällan och bygger på ”vetenskapliga tidskriftsartiklar eller andra vetenskapliga rapporter” (2013 s. 31). Författarna skriver att det bästa naturligtvis är att få med all forskning som är relevant men att tids- eller ekonomiska skäl inte alltid gör det möjligt (2013 s. 31).

Förutom att söka efter litteratur i databaser där sökord kan väljas och sökningar begränsas till att vara peer-review¹⁴ eller referee¹⁵-granskade kan också manuella sökningar göras, till exempel i utvalda artiklars referenslistor där andra liknande artiklar kan finnas med. Likaså kan forskares hemsidor, kopplade till det lärosäte där de är anställda, undersökas för att hitta pågående eller andra artiklar skrivna av forskaren ifråga (2013 s. 74).

4.2 Forskningsetiska överväganden och reliabilitet

För en systematisk litteraturstudie finns det tre stora forskningsetiska överväganden som bör göras redan när arbetet påbörjas säger Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström (2013). Att inhämta ny kunskap eller dra slutsatser av kunskap ska alltid vägas mot alla inblandades integritet, forskaren måste göra en etisk bedömning så att inte deltagare i studien kan orsakas någon skada (2013 s. 69 – 70). Deltagarnas integritet skyddas av etiska krav som preciserades av Vetenskapsrådet (2011). De etiska kraven om forskning började sammanställas efter andra världskriget. Kraven sammanställdes till en kodex som talar om vad en forskare bör göra innan forskning genomförs, nämligen information och samtycke, under genomförande för att undvika risker, design av forskningen och efter hur forskningen ska publiceras och materialet förvaras. Kodexarna är samlingar av etiska regler och i varje fall försöker forskaren ”att uttolka och formulera vad moralen i vissa situationer kräver av forskaren gentemot informanten, ibland även gentemot andra berörda. Kodexarna är dock inga juridiska dokument” (2011 s. 18). Litteraturen som används i denna litteraturstudie har granskats (peer-review eller referee) innan de publicerats som forskning. Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström (2013) påpekar att enbart studier som antingen fått tillstånd från en etisk kommitté eller där det gjorts noggranna etiska överväganden ska väljas och att artiklar och andra källor i studien ska förvaras i tio år samt att alla resultat som stödjer eller motsäger litteraturstudien ska presenteras (2013 s. 70). En annan viktig etisk aspekt är den förförståelse som finns, i det här fallet av att elever generellt inte har tillräckliga kunskaper om kritiskt granskande och att det därför finns ett hot från Internet och sociala medier mot skolans uppdrag att fostra källkritiskt,

¹³ Empirisk – kommer från grekiskans ”empeiria” vilket betyder erfarenhet. Den kunskap som vi bygger upp genom empiriska undersökningar bygger således på det som vi uppfattar i exempelvis en klassrumssituation. (Kihlström 2007 s.59)

¹⁴ Peer-review - sakkunnig granskning, bedömning av forskare kunniga inom gällandeforskningsfält. (www.vr.se/forskningsfinansiering/beredning/beredningsprocessen/forskaregranskarforskare/faqpeerreview/vadinnebarpeerreview.5.5fa10c312ed4d5b90680001670.html)

¹⁵ Referee-granskad - Det innebär att innan en text publiceras så läses den av en eller flera forskare inom forskningsområdet. (<http://biblioteksbloggen.hb.se/2013/10/07/del-1-vetenskaplig-text-peer-review/>)

granskande, ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle, som hölls utanför insamling och analys av data.

4.3 Urval av sökningar

4.3.1 Databaser

Olika databaser har använts i min forskning efter litteratur till studien. Eriksson, Barajas och Wengström (2013 s. 75) rekommenderar bland annat databasen ERIC och på en föreläsning av bibliotekarien på Högskolan Dalarna visades också hur sökning på Högskolans databas, Summon, utfördes. Under den förberedande kursen fick vi också information om bl. a databaserna Libris och SwePub samt DIVA, vilket är de fyra databaser som har jag använt mig av i mitt sökande.

Summon - är en söktjänst som går att nå via Högskolan Dalarnas bibliotek. I Summon går det att söka i nästan allt material som finns tillgängligt via biblioteket (Högskolan Dalarna 2015). Summon prenumererar på många olika databaser världen runt och det innebär att en sökning i Summon täcker det mesta som är publicerat av något lärosäte (2015). Alla sökningar som gjordes i Summon gjordes också i de andra utvalda databaserna, ERIC ProQuest, Libris/SwePub och DIVA för att minska risken av att utelämnat relevant litteratur.

<http://dalarna.summon.serialssolutions.com.www.bibproxy.du.se/>

LIBRIS - LIBRARY Information System och är en gemensam katalog för de svenska biblioteken (Libris). Katalogen innehåller information om nästan all svensk litteratur och uppdateras dagligen.

<http://libris.kb.se>

SwePub - är en söktjänst på Libris som avgränsar sökningen till artiklar, konferensbidrag, avhandlingar m.m. som publicerats vid svenska lärosäten och myndigheter.

<http://swepub.kb.se>

ERIC - står för Educational Resources Information Centre (Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström 2013 s. 75). Det är en databas med ett brett utbud av internationell utbildningsvetenskaplig forskning och statistik som Institute of Education Sciences (IES) i USA står bakom (ERIC).

<https://eric.ed.gov>

DiVA – olika lärosätens söktjänst för forskningsartiklar och studentuppsatser.

4.3.1.1 Sökord

Frågeställningarna gav följande sökord på svenska: källkritik och Internet, skolan och sociala medier, informationssökning, samhällskunskap, demokrati och källkritik.

Översatta till engelska blev det: source criticism, Internet, school and social media, information literacy, civics and democracy and source criticism. Vid sökningarna på Summon dök namnet Olof Sundin vilket föranledde först att en sökning på honom gjordes på hans lärosäte och därefter en sökning på hans namn i Summon. Olof Sundin (Lunds Universitet) är professor på avdelningen för ABM och biträdande prefekt på Institutionen för kulturvetenskaper. Hans forskningsområden är biblioteks- och informationsvetenskap och han bedriver just nu forskning som projektledare inom området "Expertis, auktoritet och kontroll på Internet: en studie av formandet av källkritik i webb 2.0-miljöer för lärande" inom LinCS, en forskningsmiljö med Linnéstöd. På personhemsidan på lärosätet Lunds Universitet

sammanfattas det att Sundin främst forskar om informationspraktiker, källkritik, digital kultur m.m. och i hur samhällsaktörer såsom skolan hanterar utmaningarna som nya medier för med sig (<http://www.kultur.lu.se/person/OlofSundin>).

Vid databassökningen lästes samtliga titlar och abstract och ett första urval gjordes. Om det vid läsningen av abstrakt och titel framgick att artikeln inte var relevant för studiens syfte och frågeställningar valdes den bort. De artiklar som valdes ut som relevanta laddades ner och en sökning i fulltexterna av sökorden gjordes. Samtliga sökord söktes i fulltexterna för att bedöma om artikeln svarade på fler än en frågeställning i litteraturstudien. Då samma artiklar dök upp vid flera sökningar i samma eller olika databaser lästes de inte igenom igen.

4.3.1.2 Sökstrategi

Sökorden följde fritextsökningens exempel som Eriksson Barajas, Forsgren och Wengström (2013) beskriver som ett vanligt sätt att söka. Sökorden kombineras då med hjälp av orden "AND", "OR" och "NOT" för att avgränsa sökningarna och ge "ett "smalare" resultat" (2013 s. 78 - 79). I sökningen till denna litteraturstudie användes endast kombinationen AND för att söka efter artiklar med den kombination av ord som skulle svara mot studiens frågeställningar. Kriteriet att artikeln skulle vara peer-review eller referee-granskad begränsade sökningarna.

4.3.1.3 Sökresultat

Jag började min sökning på Högskolan Dalarna databas Summon med sökorden **källkritik och Internet** samt **källkritik and Internet** och där två träffar, båda med samma huvudförfattare, Olof Sundin, matchade sökorden. Samma sökning gjordes på databasen SwePub där också två träffar matchade sökorden. Dessa träffar var dock inga studier utan publikationer med Skolverket som uppdragsgivare, dock lade jag till dessa som passande min första¹⁶ frågeställning; Vilken kritik finns det från forskning mot de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritisk värdera källor? Jag fortsatte med kombinationen på sökorden **critical and source and Internet** på databasen ERIC och fick där 124 träffar där ingen artikel direkt matchade den svenska skolans ideal eller mina frågeställningar.

Nästa sökning var med sökorden **skolan och sociala medier** där sökningen på Summon gav 22 träffar av dessa valde jag ut en artikel som matchade min andra¹⁷ frågeställning; Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle? Sökning på ERIC resulterade i 1504 träffar men ingen av de första mest relevanta artiklarna matchade studien. På SwePub fick sökningen en träff och på Libris tre, men ingen av dessa var relevanta. Databasen DIVA gav tre träffar på sökorden, varav en, två av dem hade redan fått träff i de föregående sökorden. Även här var professor Olof Sundin författare eller medförfattare i alla artiklarna.

Den tredje sökningen var på professor **Olof Sundin** och sökningen gav hela 222 träffar i Summon. Av dessa var några redan valda och några nya men några valdes också bort. De som valdes var relevanta för min andra frågeställning och de som

¹⁶ Första frågeställningen - Vilken kritik finns det från forskning mot de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritisk värdera källor?

¹⁷ Andra frågeställningen - Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?

valdes bort behandlade andra ämnesområden. Sökning på Sundin i de andra databaser gav inga fler resultat.

Sökning på Summon med sökorden: **critical source searching** gav över 228 000 svar men med studiens syfte och frågeställningar var det ingen av de första 20 träffarna som besvarade frågorna utan alla var artiklar med kopplingar till medicinska undersökningar. Samma sökning på ERIC med tillägget **middle school** och med ytterligare en begränsning, vetenskaplig artikel, fick 178 träffar där en träff valdes ut som relevant till min andra frågeställning.

Sökningar gjordes också på Skolverkets hemsida för att hitta relevant information till min bakgrund¹⁸. Lgr11 (2016a) är relevant och en sökning på hemsidan med ordet källkritik gav *Att bedöma resonemang om källornas och informationens användbarhet. Kommentarmaterial till kunskapskraven för årskurs 6 i biologi, historia, religionskunskap, svenska och svenska som andraspråk* (2016b) samt *Komentarmaterial i samhällskunskap* (2011).

4.4 Tabeller visande utvald litteratur

4.4.1 Tabell utvald litteratur – ”källkritik and och Internet”

Sökord	Databas	Antal träffar	Träff nr.	Författare	Årtal	ISSN	Peer-review
Källkritik and Internet	Summon	2	1	Sundin, Olof <i>Invisible search. Information Literacy in the Swedish Curriculum for Compulsory Schools</i>	2015	0809-6724	X
Källkritik och Internet			2	Sundin, Olof; Carlsson, Hanna <i>Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: How search engines order knowledge in infrastructure</i>	2016	0022-0418	X
Källkritik och Internet	SwePub	2	1	Francke, Helena; Johansson, Monika <i>Källkritik på Internet</i>	2016	Skolverket	-

18 Bakgrund - Vad säger styrdokumentet om hur begreppen källkritik och kritisk granskning ska läras ut i ämnet samhällskunskap?

			2	Francke, Helena; Sundin, Olof <i>Källkritik i nya publiceringsformer</i>	2016	Skolverket	-
--	--	--	---	--	------	------------	---

4.4.2 Tabell utvald litteratur – ”skolan och sociala medier”

Sökord	Databas	Antal träffar	Träff nr.	Författare	Årtal	ISSN	Peer-review
Skolan och sociala medier	Summon	22	1	Vigmo, Sylvi <i>Elevers gränsöverskridande framträdande på sociala nätverksplatser I ett utbildningssammanhang</i>	2013	1401-6788	X
	DiVA	3	2	Francke, Helena; Sundin, Olof; Limberg, Louise <i>Debating credibility: the shaping of information literacies in upper middle school</i>	2011	0022-0418	X

4.4.3 Tabell utvald litteratur – ”Olof Sundin”

Sökord	Databas	Antal träffar	Träff nr.	Författare	Årtal	ISSN	Peer-review
Olof Sundin	Summon	222	2, 3	Sundin, Olof <i>Invisible search. Information Literacy in the Swedish Curriculum for Compulsory Schools</i>	2015	0809-6724	X
			6	Sundin, Olof; Carlsson, Hanna <i>Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: How search engines</i>	2016	0022-0418	X

				<i>order knowledge in infrastructure</i>			
			21	Sundin, Olof; Francke, Helena; Limberg, Louise <i>Debating credibility: the shaping of information literacies in upper middle school</i>	2011	0022-0418	X

4.4.4 Tabell utvald litteratur – "critical source searching middle school"

Sökord	Databas	Antal träffar	Träff nr.	Författare	Årtal	ISBN	Peer-review
Critical source searching middle school	ERIC	178	2	Corio, Julie; Coscarelli, Carla; Maykel, Cheryl; Forzani, Elena <i>Investigating Criteria That Seventh Graders Use to Evaluate the Quality of Online Information</i>	2015	1081-3004	X

4.5 Artikelsammanfattning ur kriteriehänsyn

Sju publicerade artiklar valdes ut efter litteratursökningen att gå vidare till nästa steg. Dessa lästes igenom och analyserades därefter utifrån denna studies syfte och frågeställningar:

- Vad säger styrdokumentet om hur begreppen källkritik och kritisk granskning ska läras ut i undervisningen i allmänhet och i ämnet samhällskunskap i synnerhet?
- Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?

Ur artiklarnas abstrakt, syfte, metodbeskrivning och slutsats gjordes därefter en granskning. Om artikeln ansågs kunna bidra med relevant information till litteraturstudien lästes den igenom fler gånger då också diskussion och resultat granskades kritiskt. Utifrån metodbeskrivningen om att de individer som deltog i undersökningarna var garanterade anonymitet och övriga etiska aspekter uppfylldes

kunde artikeln också väljas ut. Databassökningarnas urval garanterade att artiklarna var granskade av experter och artiklarna bedömdes bidra till litteraturstudien.

4.5.1 Artiklar kopplade till bakgrund¹⁹

4.5.1.1 Källkritik för Internet

Författare: *Helena Francke*, docent och universitetslektor på Högskolan i Borås, akademien för bibliotek, information, pedagogik och IT, sektionen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Monika Johansson, studierektor och universitetsadjunkt vid Högskolan i Borås, akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, sektionen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Publicering: 2016, Skolverket.

Sammanfattning: Texten fokuserar på att källkritik är ett viktigt redskap i skolan som ska lära eleverna att tillämpa samma källkritiska tänkande även utanför skolan, även i en framtida yrkesroll och vara en aktiv medborgare i ett demokratiskt samhälle. Artikeln hänvisar till många studier som gjorts i ämnet och att det i nya digitala former för publicering, som sociala medier, krävs utvecklade förmågor som kritiskt granskar information på olika medier.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende:

Artikeln ingår i en serie om källkritik som finns att hämta på Skolverkets hemsida. Digitalisering – grundskola, gymnasieskola. Modul: Kritisk användning av nätet. Del 3: Källkritik på Internet.

4.5.1.2 Källkritik och nya publiceringsformer

Författare: *Helena Francke*, docent och universitetslektor på Högskolan i Borås, akademien för bibliotek, information, pedagogik och IT, sektionen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Olof Sundin, professor på avdelningen för ABM och biträdande prefekt på Lunds Universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Publicering: 2016, Skolverket.

Sammanfattning: Texten resonerar om konsekvenser av, att när många kan publicera trovärdig information om vad som helst på Internet, blir svårigheterna stora när ingen förhandsgranskning görs och läsaren själv måste utföra en kritisk granskning av den fakta som publicerats. Författarna utgår från konkreta exempel och hur man kan arbeta med källkritik när inte det framgår vem som skrivit texten. Artikeln tar också upp gemensamma, användargenererade medier där deltagarna oftast inte känner varandra, men ändå interagerar i ett lätt tillgängligt medium.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende:

Artikeln ingår i en serie om källkritik som finns att hämta på Skolverkets hemsida.

¹⁹ Bakgrund - Vad säger styrdokumentet om hur begreppen källkritik och kritisk granskning ska läras ut i ämnet samhällskunskap?

Digitalisering – grundskola, gymnasieskola. Modul: Kritisk användning av nätet.
Del 4: Källkritik och nya publiceringsformer.

4.5.2 Artiklar kopplade till den första²⁰ frågeställningen

4.5.2.1 *Invisible Search: Information Literacy in the Swedish Curriculum for Compulsory Schools*

Författare: *Olof Sundin*, professor på avdelningen för ABM och biträdande prefekt på Lunds Universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Publicering: 2015, i Nordic Journal of Digital Literacy, 12/2015, nr 4, Universitetsförlaget.

Artikelsammanfattning: Artikeln undersöker vilka färdigheter som Lgr11 kräver att elever i den svenska skolan ska erhålla i undervisningen för att kunna söka information och kritiskt värdera källor. Information som finns på Internet är ofta både producerad, publicerad och tillgänglig på andra sätt än skriven, vilken har funnits i vårt samhälle sedan 1500-talet. Studien utför en kvalitativ analys av texter, analysen är grundad i ett socio-materiellt perspektiv med förståelse för teknologin bakom informationen och dess användning förändrats. Frågorna som ställs i studien är om förmågan att söka information och värdera källor ges en praktisk mening i Lgr 11, om beskrivningen hur det praktiskt ska gå till är sammansatt med informationsteknologi och om det finns någon progression i kunskap mellan de olika åldersgrupperna i Lgr11? I studien finns olika benämningar som Information Literacy, digital literacy, media literacy, ICT literacy, citizen literacy vilka alla är olika namn för samma begrepp sett ur olika synsätt.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende: Studien har bedrivits som en undersökningsstudie av de olika ämnena som finns med i Lgr11 och försökt reda ut hur användning av nya medier som Internet och andra sociala medier praktiskt beskrivs. Studien är bekostad av svenska vetenskapsrådet.

4.5.3 Artiklar kopplade till den andra²¹ frågeställningen

4.5.3.1 *Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: How search engines order knowledge in education.*

Författare: *Olof Sundin*, professor på avdelningen för ABM och biträdande prefekt på Lunds Universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Hanna Carlsson, universitetslektor på avdelningen för ABM och avdelningen för digitala kulturer på Lunds Universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Publicering: 2016, Journal of Documentation, Emerald Group Publishing, Limited, Volym 72, nummer 6.

Sammanfattning: Syftet med studien är att undersöka vilka erfarenheter lärare har av att handleda elever och lärarnas uppfattning av hur elever söker och tillgodoser sig

²⁰ Första frågeställningen – Vilken kritik finns det från forskning mot de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritiskt värdera källor?

²¹ Andra frågeställningen - Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?

information när sökmotorer är en läsförståelsemetod i skolan. Genom att behandla sättet att söka efter information via sökmotorer ur ett social-materialt perspektiv blir syftet med undersökningen att analysera och diskutera erfarenheterna och kunskaperna en utmaning mot den dominerande metoden att söka information. Lärarna uttryckte att det fanns svårigheter att ta in hur man ska söka på en sökmotor i utbildningen och när de gjorde det blev det oftast sett som en praktisk förmåga. Studien utmynnar i att ha ett kritiskt förhållningssätt mot att söka i sökmotorer och att sökmotorer ska vara som en läsförståelsemetod och jämföras med det kritiska granskningssätt som ska utföras enligt skolans ideal.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende: Studien är en kvalitativ studie som involverar totalt 39 lärare i sex fokusgrupper som intervjuas personligen. Analyserna är utförda med hjälp av ett socio-materialt perspektiv, som har verktyg för att förstå hur elever och lärare interagerar med varandra och hur de förstår sökmotorers olika påverkan på deras sökande. Fokusgrupperna leddes av en av författarna som lät gruppen diskutera fritt samtidigt som en diskussionsguide någorlunda följdes. Författarna lät också sökmotorn Google²² vara en representant för alla sökmotorer och något att relatera till för alla deltagare (Sundin och Carlsson 2016 s. 995). Alla samtal i fokusgrupperna spelades in och transkriberades då också alla deltagare anonymiserades.

4.5.3.2 Debating credibility: the shaping of information literacies in upper middle school

Författare: *Olof Sundin*, professor på avdelningen för ABM och biträdande prefekt på Lunds Universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Helena Francke, docent och universitetslektor på Högskolan i Borås, akademien för bibliotek, information, pedagogik och IT, sektionen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Louise Limberg, seniorprofessor på Högskolan i Borås, akademien för bibliotek, information, pedagogik och IT, sektionen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Publicering: 2011, *Journal of Documentation*, volym 67, nummer 4.

Sammanfattning: Syftet med studien är att få en bättre förståelse för på vilket sätt elever bedömer trovärdigheten av källor som de använder i skolan. Studien tillför en större empirisk förståelse för hur elevers informationsläsförståelse fungerar i praktiken. Fyra olika tillvägagångssätt för att bestämma trovärdigheten identifierades, det var kontroll, balans, hängivenhet och samstämmighet. Studien gav också förståelse för hur trovärdighet bedöms i skolmiljö med fokus på hur digitala och deltagande genrer behandlas. Elevernas uppgift var att identifiera 12 olika källor och sedan rangordna dem enligt trovärdighet (Sundin, Francke och Limberg 2011 s. 679). Uppgiften utfördes i grupp.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende: En etnografisk studie av ett klassprojekt utfördes genom observationer, intervjuer och bloggar utformade som loggböcker. Analysen var influerad av ett socio-kulturellt²³

²² Google – en sökmotor på Internet. Google är ofta den sida man har valt i sin webbläsare att göra sökningar ifrån.

²³ Sociokulturellt – Man skapar ny kunskap tillsammans (shared cognition), i en viss kontext (samhället, kulturen). Språk och kommunikation har en viktig roll. (Långström & Virta 2011 s. 93)

perspektiv. Klassen bestod av 29 elever varav fyra var pojkar, alla i åldrarna 17 – 18 år, tillstånd från vårdnadshavare inhämtades från de elever som ej var myndiga.

4.5.3.3 Investigating Criteria That Seventh Graders Use to Evaluate the Quality of Online Information

Författare: *Corio, Julie* is an associate professor at the University of Rhode Island, Kingston, USA

Coscarelli, Carla is an associate professor at Universidade Federal de Minas Gerais, Belo Horizonte, Brazil

Maykel, Cheryl is a doctoral candidate in school psychology at the University of Connecticut, Storrs, USA

Forzani, Elena is a doctoral student in educational psychology at the University of Connecticut, Storrs, USA

Publicering: 2015, Journal of Adolescent & Adult Literacy, Wiley Subscription Services, Inc, volym 59, Nummer 3.

Sammanfattning: Artikeln sammanfattar en studie där högstadielävers sätt att värdera information och källor on-line studerats. Innehållsanalyser visar att många studenter använde olika oacceptabla eller konstruerade krav för att bestämma huruvida en hemsidesförfattare är en expert på sitt område eller om hemsidan fanns enbart för att stödja en åsikt från författaren. Dagens teknologi gör det svårare för eleverna att hitta trovärdiga källor on-line och studien belyser hur viktigt det är med att rätt värderingsverktyg används för att kritiskt värdera källor on-line.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende: Studien omfattar 773 elever som slumpmässigt ska hitta författaren bakom en hemsida som de får besvara fyra öppna frågor på datorn om. Studien blir därmed både en kvantitativ och kvalitativ studie med många deltagare och många svar att tolka. Forskarna tolkade svaren, delade in dem i gruppen och kodade dem sedan för att göra svaren anonyma och ej spårbara.

4.5.3.4 Elevers gränsöverskridande framträdande på sociala nätverksplatser i ett utbildningssammanhang

Författare: *Vigmo, Sylvi* är universitetslektor och studierektor vid Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs Universitet

Lantz-Andersson, Annika är universitetslektor vid Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs Universitet

Publicerad: 2013, PEDAGOGISK FORSKNING I SVERIGE, 2013, Nummer 1

Sammanfattning: Studiens syfte är att utforska vilken potential sociala medier har för lärande genom att se hur elever interagerar på en social nätverksplats i relation till den skolkontext som råder gällande kommunikation. Författarna upptäckte att eleverna i sina presentationer använde sig av sina egna jag, men att de ibland vill agera anonymt. Eleverna agerade med olika åsikter i de olika rollerna, som författarna benämnde den främre och bakre regionen. I den främre agerade de efter normen men i den bakre med helt andra åsikter, anonymt. Begreppen främre och bakre regionen

följer enligt författarna Erving Goffmans stigmatteorier där människor ikläder sig olika roller i olika situationer.

Urvalskriterier ur vetenskapligt, etiskt och reliabilitetshänseende: Studien har en gemensam blogg där elever från de två olika länderna, Sverige och Thailand som ingår i projektet, interagerar med varandra. Fokus har dock legat på hur eleverna kommunicerar med varandra internt och studien har videodokumenterats. Författarna har gett deltagarna fingerade namn, även när deltagarna använder pseudonymer istället för sina egna namn.

4.6 Metoddiskussion

De databaser som ingått och de sökord som använts har påverkat denna litteraturstudie. Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström (2013) skriver att bäst resultat inom all sökning fås om all relevant forskning kan ingå. De skriver också att det inte finns någon lägre eller högre gräns för hur många artiklar eller avhandlingar som ska ingå utan att det finns både kvalitetsskäl samt praktiska och ekonomiska skäl som begränsar antalet (2013 s. 24). Den här studien använde fem olika databaser och sökningarna begränsades till det svenska eller engelska språket. Grundbegreppen som sökorden innehöll växte med synonymer allteftersom sökningarna gjordes på databaserna. Några synonymer, speciellt på engelska där jag lade till searching till orden critical source, resulterade i en träff, annars var det samma artiklar som presenterades på databaserna. En manuell sökning gjordes då referenslistan till en artikel innehöll en artikel jag inte sett, men som stämde mot frågeställningarna.

Urvalet gjordes i flera steg och många förslag valdes bort när abstrakt och titel lästes igenom vid det första steget. I nästa steg lästes även metoddelen och diskussionen igenom och dokumentet laddades ner för kontroll av sökorden gentemot textens innehåll. Som nästa steg skrevs artikeln ut, lästes och granskades. Granskningen innefattade studiens reliabilitet, etiska hänsyn och vetenskapliga utformning. Det finns dock en viss risk att denna litteraturstudie inte innehåller all relevant litteratur och att relevant litteratur faktiskt också valts bort, beroende på omfattning både i tid och personresurser. Hänsyn till den förförståelse som fanns om att elevernas källkritiska handlande eventuellt kan påverkas av nya informationskällor har försökts läggas åt sidan. De artiklar och annat som det refereras till finns utskrivna och arkiverade.

5 Resultat

I resultatkapitlet redovisas artiklarna under litteraturstudiens två frågeställningar. Sedan diskuteras varje frågeställning mot den litteratur som redovisas och mot bakgrunden. Slutligen presenteras en slutsats dragen av diskussionen.

5.1 Vilken kritik finns det från forskning vad gäller de förmågor som eleverna ska erhållit för att söka information och kritisk kunna värdera källor?

5.1.1 Osynliga sökningar – forskningskritik av erhållna källkritiska förmågor

I sin studie av hur Lgr11 betraktar källkritik i nya sammanhang, som i informationssökning på Internets olika sökmotorer, kommer professor Olof Sundin (2015) fram till att det i den svenska skolans läroplan, Lgr11, inte finns någon självklar plan för det nya sättet att söka (Sundin 2015 s. 193). Metoderna att utföra källkritik uttrycks på samma sätt som i den förra läroplanen, skriven 1994, säger han och menar att då begreppets omfattning inte har utvecklats i Lgr11, på vilket sätt ska de gamla metoderna att utföra källkritik utvecklas och flätas in i de nya (2015 s. 194). Artikeln

tar upp vad som står i Lgr11 om elevernas förmågor att använda källkritik och jämföra det med andra länders sätt att hantera begreppet i styrdokument och praktik. Sundin (2015 s.193) konstaterar också att läroplanerna betraktar sökmotorer och andra informationskällor som neutrala och att de inte påverkar sökresultat på Internet. Författaren ställer då frågorna:

how are practices of information searching and source evaluation described and given meaning in the curriculum? How are these descriptions of practices entangled with information technologies? How is progression regarding abilities to search information and evaluate sources expressed in the curriculum between different age groups? (2015 s. 194)

Sundin menar att det i Lgr11 är framskrivet att eleverna ska lära sig att använda datorer, men att det utan tillräckligt stöd från lärare gärna blir att eleverna hämtar information utan att förstå eller sätta informationen in i sitt sammanhang och att då själva sökandet efter informationen blir förmågan, istället för att den information som hämtats ger förmågan. Den här artikelns slutsats blir, säger Sundin, att utbildning i att söka, nu är lika viktigt som att utbildas om gammaldags (tidningar etc.) media och till och med att när media förändras är det inte meningsfullt längre att separera sökmotorer, sociala medier eller andra Internetutvecklingar från gammaldags mediasökning (2015 s. 195 – 196). I andra länder som t ex Norge klassas digital läs- och skrivkunnskap som den femte kompetensen (2015 s. 200). Sundin menar att de förmågor rörande källkritik och kritisk granskning inom ämnet samhällskunskap som Lgr11 vill att eleverna ska utveckla förutsätter dels att eleverna har kunskapen att söka information och dels att de sökmotorer som de använder är neutrala i sin sökning. Sundin skriver att källkritik diskuteras i Lgr11 där begreppet tolkas på ett traditionellt sätt med att ta reda på budskap, avsändare och syfte och att de förändrade omständigheterna som kommit med nya medier inte kan tolkas på samma sätt (2015 s. 201).

Informationssökning finns inte med i det centrala innehållet för ämnet samhällskunskap men finns ändå med i de förmågor som krävs av elever efter årskurs 6 (2015 s.202) och Sundin jämför i sin studie den information som finns på Internet, som ofta är både producerad, publicerad och tillgänglig, på helt andra sätt än med skriven information, vilken har funnits i vårt samhälle sedan 1500-talet (2015 s. 193). I dagens samhälle, skriver Sundin, är det svårt att föra en diskussion utan att komma in på informationssökning eller andra aspekter på informationsläs- och skrivkunnskap. Sökmotorers algoritmer och kopplingen till demokratiska värden är avgörande då sökmotorerna förändrar den traditionella trovärdigheten. Sundin menar att ju mer informationssökning förenklas och integreras med annan media desto mer behövs kritisk granskning och källkritik (2015 s. 207).

5.1.2 Diskussion

Kritik mot de förmågor om att söka information och kritiskt värdera källor som eleverna ska ha erhållit när de avslutar utbildningen i de olika stadierna har rests. Sundin (2015) menar att inte tillräckligt har gjorts för att poängtera hur viktigt det är att det ska ingå i skolans läroplaner i alla ämnen hur man söker och granskar information även på Internet. Utbildning i att söka information på nätet är lika viktigt som att få utbildning om gammaldags (tidningar etc.) media och gammaldags mediasökning (2015 s. 195 – 196). Sundin lyfter fram Norge som ett land som tagit utbildning om digital läs- och skrivkunnskap in i läroplanen, den femte kompetensen (2015 s. 200). Om eleverna ska utveckla de förmågor rörande källkritik och kritisk

granskning som finns inom ämnet samhällskunskap i Lgr11 förutsätter det att eleverna har kunskapen att söka information då de nya medierna inte kan tolkas på samma sätt (2015 s. 201). Kopplingen till demokratiska värden är stor och när sökmotorers algoritmer bestämmer urvalet behövs källkritik och kritisk granskning desto mer (2015 s. 207).

5.2 Vilka hot från Internet och sociala medier finns det mot skolans ideal med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle?

5.2.1 Att lita på informationssökningar

Sundin och Carlsson (2016) har genomfört en studie där lärare intervjuades enskilt. Syftet var att undersöka lärarnas erfarenheter av handledning på nätet men också hur de uppfattar att elever söker information och hur de granskar den informationen de får. Lärarna uppfattade själva att de hade svårt hitta ett naturligt sätt att få in informationssökning som en del i lärandet och själva sökningen sågs inte som fråga i sig själv. Den kunskap som lärdes ut i kritisk granskning menade lärarna att eleverna borde förstå att de skulle använda på liknande sätt oavsett medium. Studien väcker frågan om den roll som sökmotorer har idag i informationssökandet och ser att frågan delar lärarkåren i två delar, om det är sökandet i sig som är målet eller om eleverna ska lära sig att med källkritik nå sitt mål (2016 s. 7 - 8). Många av lärarna uttryckte oro över sina elevers brist på att kritiskt granska information. De menade att eleverna bara tittade på den första länken de hittade på Internet i sin sökning och en lärare uttryckte det som att yngre elever, årskurs 4 och neråt, inte hade någon erfarenhet alls av kritisk granskning och svalde allt – krok, lina och flöte. Studien kom också fram till att lärarna tillskrev eleverna att de litade mycket på sökmotorn Google. Vad som kom fram i sökningen på Google var alltid relevant och ingen tanke på att Googles algoritmer rensade bort viss information fanns med, enligt lärarnas uppfattning (2016 s. 11). När elever fått utbildning i källkritik och kritisk granskning kunde ibland effekten av den bli den motsatta att ingenting var sant och att allt måste ifrågasättas, endast den egna värderingen var nog (2016 s. 12). Studiens slutsats blir att eleverna måste tränas för att bli goda informationssökare på Internet och förstå hur sökmotorer kan förändra sökresultatet. Sättet att söka information på nätet kräver att vi kritiskt granskar den och förstår vad som påverkar den (2016 s. 16).

5.2.2 Gränslös kommunikation

Vigmo och Lantz-Andersson (2013) har i sin studie uppmärksammat att de sociala medier som många av dagens elever dag- och stundligen lever med producerar mycket information som inte granskas av mottagaren eller sätts in i något sammanhang där källan kan kontrolleras eller värderas. Eleverna i studien använder kommunikation på sociala medier, där de ofta agerar, som en mask att gömma sig bakom. Författarna menar att när eleverna leker med pseudonymer för att framstå som coola och kreativa utsätts inte de själva för någon granskning. De väljer att ta en annan roll och gömmer sig bakom den, som ett alter ego som agerar i en bakre kontext. Detta alter ego kan sedan interagera med andra i sina alter egon i en bakre kontext, allt detta i det öppna sociala mediet som valts. Där, i den bakre osynliga kontexten förvandlas den kommunikation de har mellan varandra till en diskussion som blir synlig och öppen i det sociala mediet och deras alter ego blir accepterade som kommunikation i en främre kontext. Åsikter som inte är rumsrena och göms bakom alter egon kan i ett socialt medium synas tydligt (2013 s. 56). Skillnaden mellan

den bakre och främre regionen/kontexten är vad ”den handlande individens kontroll av vad publiken ser och vilken publik som ser vad” (2013 s. 44).

Å ena sidan har användaren mycket större möjligheter att redigera de uttryck han eller hon sänder ut och därmed kan mycket kontrollerade självrepresentationer göras. (...) Å andra sidan förefaller risken vara större för att användaren sänder ut alldeles för mycket oöverlagda uttryck, tänker högt, försägar sig och blir oförsiktig därför att han eller hon inte kan dra nytta av de överförda uttryck som vi ständigt får från de andra i interaktion ansikte mot ansikte, uttryck som hjälper oss att uppföra oss i enlighet med vad som anses vara lämpligt (2013 s. 46).

Det innebär att personen kan vara en och många andra på olika sätt i olika sammanhang (2013 s. 46). Det sociala nätverket är en plats där man interagerar med andra, det kan jämföras med att skvallra, småprata eller visa vem man är eller kanske hellre, vem man vill vara (2013 s. 40).

5.2.3 Tryckta källor eller Internet

I Francke, Sundin och Limbergs (2010) studie var syftet att få en bättre förståelse för på vilket sätt elever bedömer källors trovärdighet i en skolkontext. Att bedöma trovärdighet i en skolkontext innebär att hänsyn tas till de normer som finns där. Men studien pekar på tidigare forskning som säger att det i högstadiet ägnas mer tid till att söka och hitta rätt fakta utan att undersöka dem, utan att undersöka eller analysera informationen och att det här arbetssättet grundlades redan i de tidigare skolåren. Eleverna är ofta medvetna om att hemsidor och speciellt sidor som Wikipedia av vem som helst men de menar att det finns så mycket på Internet så att det är svårt att göra kritiska granskningar av allt (2010 s. 681). När eleverna gjorde bedömningar av olika källor letade de efter en författare bakom en text för att se källan (2013 s. 679), men en större tilltro sattes till ett dokument om det fanns referenser, det tyckte eleverna påverkade tilltron mycket, ”[H]e links to lots of good pages as well, which is really good, I think” (2010 s. 682). De här sätten att se på granskning hör hemma i en skolkontext, leta efter författare och referenser som källor. Men eleverna hade fler sätt att se på trovärdighet, de satte hög tilltro till information om hemsidan var uppdaterades och menade att t ex Wikipedia var en bra aktuell sida (2010 s. 683 – 684). Likaså om det var lätt att navigera på en sida mättes den större tilltro och samma sida, fast på olika språk, kunde tillföras olika grad av tilltro om de inte var lika lätta att navigera på (2010 s. 685). Men den största skillnaden eleverna kunde beskriva var den mellan tryckta källor och de som fanns på Internet. Här sattes tilltro till allt som var tryckt medan ingen tilltro sattes till bloggar (2010 s.686). Forskarna slutsats var att det generellt var enklare att göra en kritisk granskning enligt skolans normer med att söka efter författare etc. som man lärt sig i skolan (2010 s. 690) men att det via nätet finns tillgång till mycket mer andrahandskunskap som inte granskas utan ingår i det dagliga sociala nätverket (2010 s. 691). Författarna avslutar med utmaningen som finns med att göra rätt val för att ta ett större samhällsansvar ”Knowing how to make these choices in particular situations is a vital literacy for young people about to face more and more civic responsibility” (2010 s. 692).

5.2.4 Naiv kritisk granskning

Corio, Coscarelli, Maykel och Forzanis (2015) studie om hur och på vilket sätt högstadielever värderar information och källor on-line visar att elever i den här åldern använde egna konstruerade eller andra slumpmässiga sätt för att göra en bedömning. Tonåringar speciellt, har en tendens att värdera kvantitet istället för

kvalitet. Dessutom övervärderar de sin förmåga att kritiskt granska information online (2015 s. 287). Eleverna använde naiva eller ytliga kriterier för kritisk granskning som t ex hur många gånger sidan visats, när eller hur den blev uppdaterad, vem som sponsrade sidan eller om eleven hittade information som kunde jämföras med egna erfarenheter. Slutsatser som författarna kunde dra av studien var att den överensstämde med andra studier där det också konstaterats att när elever söker efter information på nätet är de mer koncentrerade på att hitta rätt information än att se om den är trovärdig. Eleverna letar sällan efter källor eller reliabilitet av informationen eller författare. När de anger källgranskning i sina arbeten är bedömningen om källornas kvalitet ofta svag, konstlad eller saknar anknytning. Artikeln poängterar att få studier utförts med så unga elever som mellanstadieelever men om samma svårigheter finns hos dem måste det snarast förbättras (2015 s. 293).

Artikelförfattarna föreslår sist i sin studie förslag på hur kritisk granskning kan utföras praktiskt i klassrummet, ett program med fem punkter som ska ge kunskap, strategier, möjlighet att förstå och tänka kritiskt om den information som finns att hämta på Internet (2015 s. 293 – 296).

5.2.5 Diskussion

Finns det då några hot från Internet och andra sociala medier mot det ideal som läroplanen äsyftar med källkritiskt granskande ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle? Ur lärares synvinkel (Sundin och Carlsson 2016) fanns en svårighet i att uppfatta Internet som ett medium för informationssökning. Lärarna menade att eleverna själva visste hur den information de hittade skulle användas. De tyckte också att det inte fanns något bra sätt att införliva informationssökning och granskning i undervisningen (2016 s. 7). Lärarna såg ett hot över elevernas, årskurs 4 och neråt, brist på att granska informationen de sökt efter och att de svalde hela betet med hull och hår. Lärarna uttryckte också oro över att eleverna litade för mycket på sökmotorer (2016 s. 11). Vigmo och Lantz-Andersson (2013) såg också tecken på ett hot från Internet. De iakttog vid sin studie hur elever interagerade i olika kontexter beroende på situation. När deras arbeten blev bedömda använde de sitt eget jag, en främre region, men de kunde sedan snabbt byta region till den bakre där andra åsikter och ställningstaganden gjordes och där inte skolkontextens norm för kritisk granskning fanns med (2013 s. 56). Francke, Sundin och Limberg (2010) kommer fram till att även om elever är medvetna om den information som kommer från Internet måste granskas satte de tilltro till texter, dokument och hemsidor utifrån en väldigt slumpartad bedömning (2010 s. 681). Värderingarna följde i viss mån skolans norm med att hitta författare och referenser men en hemsida kunde få hög tilltro om den var lätt att navigera på (2010 s. 685). Även studien av Corio, Coscarelli, Maykel och Forzani (2015) visar att elever i de yngre åldrarna, högstadiet och neråt, använde slumpmässiga sätt för att göra en informationssökning och övervärderade sina kunskaper som sökare (2015 s. 287). Eleverna var inte intresserade av reliabilitet i informationen utan mer koncentrerade på att hitta rätt information (2015 s. 293).

Artiklarna ovan ifrågasätter på olika sätt elevernas förmåga att förstå begreppet källkritik eller att kritiskt granska information. Två av artiklarna är svenska men problemet uppstår i varje demokrati. Att inte eleverna kan värdera information utifrån ett källkritiskt synsätt är ett hot mot det svenska samhällets grund där ansvarstagande medborgare ska fostras. I Lgr11 (Skolverket 2016a s. 7), står det att det är skolans uppdrag att uppfostra skolans elever med kunskap, öppna diskussioner och aktiva insatser till ansvarstagande samhällsdeltagande individer med egna åsikter och med

respekt för demokratiska värderingar samt alla individers lika värde i vårt mångkulturella samhälle. Eller som Francke, Sundin och Limberg (2010) säger ”Knowing how to make these choices in particular situations is a vital literacy for young people about to face more and more civic responsibility” (2010 s. 692).

Därmed har min litteraturstudie besvarat de frågeställningar som fanns i syftet med litteraturstudien, vilket leder mig till nästa steg.

5.3 Slutsats

Läroplanen med kommentarmaterial, analyser av läroplanen, samt artiklar som besvarat frågeställningarna i litteraturstudien ur, mestadels en svensk synvinkel, har belyst en frånvaro av kunskap och tillämpande för begreppet källkritik inom skolan. Det läroplanen saknar gällande hur samhällskunskapsämnet ska behandla källkritik och kritiskt granskande har i viss mån åtgärdats med de kommentarmaterial (2011) som följer med ämnet men också det kommentarmaterial (2016b) som behandlar bedömning av några ämnen, dock inte samhällskunskap. I den senare (2016b) finns en progression i att elever ska nå högre nivåer i sina kunskaper om kritisk granskning med en koppling mot de olika betygskriterier som ska uppnås.

Min slutsats blir att den kritik som lagts mot läroplanen och hur den inkluderar källkritik och kritisk granskning i några ämnen är befogad. Även om kommentarmaterialet (2011) utvecklar och förklarar saknas den helhet som hade kunnat fås om begreppen genomsyrat läroplanen och gått tvärsigenom den.

Dock finns det forskningsobjekt om källkritikhantering och sociala media som kommer att ge en intressant inblick och tillföra kompetens inom området. Ulrika Hedman (2016) startar ett doktorandprojekt på Göteborgs Universitet där hon kommer att undersöka *hur journalisters användning av sociala medier som Twitter och Facebook påverkar svenska journalisters källkritikhantering*. Projektet avser att studera om det gäller andra regler i medierna än i traditionella medier och om det kan förändra etiska normer och regler på sikt. Kommer journalisters personliga och professionella roller att smälta ihop? Hedman (2016) vill undersöka hur jag som läsare kan veta när en journalist kommenterar en händelse som reporter och när den lägger kommentaren som privatperson. Ett andra projekt, där demokratiska värden undersöks, kommer också att sättas igång under året. Peter Dahlgren (2016) kommer i ett doktorandprojekt på Göteborgs Universitet att undersöka om *selektiv exponering och medieeffekter på nätet* får några demokratiska konsekvenser när människor väljer att t ex ignorera nyheter som inte stämmer med deras världsbild. Projektet tangerar Vigmo och Lantz-Anderssons (2013) studie där eleverna via sociala medier väljer att agera som den de vill vara och exponerar sina bakre regioners åsikter med andra likasinnade som då blir främre och helt accepterade i samhället. Dahlgren (2016) vill djupare undersöka hur det blir när människor också väljer bort och blockerar oliktankare och endast pratar med likasinnade då de bara tar emot nyheter m.m. som bekräftar deras åsikter.

De demokratiska konsekvenser som ovanstående kan innebära då elever har olika beteenden gällande kritiskt granskande beroende på den kontext de befinner sig i och vilken norm som gäller är svåra att förutse. Om den enskilde människan kan välja den information som är ”sann och passar” samtidigt som sökmotorernas algoritmer väljer ut ”relevanta” websidor kan forskning förbises och fakta förvrängas och anpassas till att passa den agenda som enskilda företag t ex har.

6 Förslag till vidare forskning

Min litteraturstudie visar på några områden som vore lämpliga för vidare forskning. Det första jag tänker på är att utforska om skolans normer gällande källkritik finns med i elevernas omdömen vid användning av sociala medier. Nästa fråga handlar om det som Sundin och Carlsson (2016) kom fram till, nämligen att elever alltid litade på sin informationssökning, det som kom fram i sökningen på t ex sökmotorn Google var alltid relevant (2016 s. 11).

Hur ska min forskning kunna bidra till att klargöra om elevernas användning av sociala media också kan få ett närmande till idealen/normen? Frågorna ska ställas till tre olika grupper, elever, föräldrar och lärare, se exempel på fråga i bilagan. Frågorna ska innehålla ett ideal, så som man vill att det ska vara och ett faktiskt förhållande, så som respondenten uppfattar att det är i verkligheten. På varje fråga kommer det dessutom att finnas möjlighet att skriftligt förtydliga sig. På det viset kan det åskådliggöras i hur viktig frågan är och i vilken grad respondenten tycker att det uppfylls. En sådan undersökning ger naturligtvis generella siffror, då undersökningen är kvantitativ, men vissa slutsatser kommer ändå att kunna dras och på det sättet kan resultatet ge förslag på hur undervisningen i skolans källkritiska normer ska förbättras och en källkritiskt, granskande, ansvarstagande medborgare i ett demokratiskt samhälle utbildas.

7 Källförteckning

7.1 Källor

Kihlström S. (2007). *Lära till lärare. Att utveckla läraryrket – vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. Dimenäs J (red). Stockholm: Liber.

Långström, S. & Virta, A. (2011). *Samballdidaktik – för utbildning i demokrati och samballdvetenskapligt tänkande*. Lund: Studentlitteratur.

Thurén, T. (2013). *Källkritik*. Stockholm: Liber.

7.2 Elektroniska källor:

Dahlgren, P. (2016). http://jmg.gu.se/forskning/alla_projekt/doktorandprojekt/selektiv-exponering-och-mediceffekter-pa-natet (Hämtad 2016-12-30. 08.34)

Alexanderson K. (2016). *Internetguide #25, Källkritik på nätet*. Internetstiftelsen i Sverige (2016) <https://www.iis.se/lar-dig-mer/guider/kallkritik-pa-Internet/> (Hämtad 2016-12-10. 11.11)

Francke, H., Sundin, O. & Limberg, L. (2011). *Debating credibility: The shaping of information literacies in upper secondary schools*. <http://hb.diva-portal.org/smash/get/diva2:871230/FULLTEXT01> (Hämtad 2017-01-14 16.04)

Hedman, U. (2016). http://jmg.gu.se/forskning/alla_projekt/doktorandprojekt/journalister-och-sociala-medier (Hämtad 2016-12-30. 08.46)

Skolverket (2011). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap*. http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolibok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2564 (Hämtad 2017-01-20. 19.06)

Skolverket (2016a). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. <http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?id=2575> (Hämtad 2017-01-18. 16.48)

Skolverket (2016b). *Att bedöma resonemang om källornas och informationens användbarhet. Kommentarmaterial till kunskapskraven för årskurs 6 i biologi, historia, religionskunskap, svenska och svenska som andraspråk*. http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf3575.pdf%3Fk%3D3575 (Hämtad 2016-11-19. 12.44)

Sundin, O. (2015). *Invisible search: Information literacy in the Swedish Curriculum for Compulsory Schools*. https://www-idunn-no.www.bibproxy.du.se:8443/file/pdf/66821003/invisible_search_information_literacy_in_the_swedish_curri.pdf (Hämtad 2016-12-29. 12.04)

Vigmo, S. & Lantz-Andersson, A. (2013) *Elevers gränsöverskridande framträdande på sociala nätverksplatser i ett utbildnings-sammanhang* <http://journals.lub.lu.se/index.php/pfs/article/view/9928/8366/> (Hämtad 2016-11-20. 19.02)

Vetenskapsrådet (2011). *God forsknings-sed*. <https://publikationer.vr.se/produkt/god-forsknings-sed/> (Hämtad 2017-01-21. 19.46)

8 Exempel på frågor

Exempel på frågor och utfall (svar) inför den kommande kursen Examensarbete 2.

